

VESNA ČULINOVIĆ-KONSTANTINOVIĆ, Zagreb

METODE PROUČAVANJA
TRADICIJSKE POVEZANOSTI PATRIJARHALNIH
ZAJEDNICA

U periodu od posljednjih stotinu godina društveni razvoj jugoslavenskih naroda karakteriziraju promjene znatno većeg intenziteta nego u mnogo većem historijskom periodu koji je ovome prethodio. Raspad feudalizma prvi je naćeo do tada kompaktni tradicijski kulturni kontekst seoskog življa, koji postaje pokretljiviji i stjeće nova iskustva kroz kontakte s urbanim sredinama. Utjecaji građanske civilizacije postaju tada oćitiji prvenstveno u seoskim sredinama blićim prometnicama i urbanim većim centrima. Transformacije se uoćavaju u prvom redu u vanjskim materijalnim pokazateljima — promjeni naćina odijevanja, kućnom inventaru, tehnologiji i zatim u proizvodnim odnosima. Oblici i funkcija seoske prodice¹ kao i modeli društvenog ponašanja do prvih decenija našeg stoljeća ostaju još u granicama starih tradicijskih normi.²

Pojam tradicijske seoske kulture mogao je još do perioda između dva rata biti određeniji, iako ni tada, kao ni u jednom kulturno-historijskom profilu, nije moglo biti na cijelom jugoslavenskom području, ćiste i ujednaćene kulturne slike.³ Mozaik raznih oblika pojedinih obićaja, obićajnog ponašanja

¹ V. Bogišić je na temelju bogatstva građe sa cijelog jućnoslavenskog područja klasificirao po funkciji i strukturi porodicu sela naprama porodici grada, i ta razlika je postojala do naših dana, kad se odigrava konaćna prilagodba porodićnog života na nove društveno-ekonomske odnose koji i na selu stvaraju uslove za izjednaćenje te razlike. V. i V. Čulinović-Konstantinović, *Posljednje porodićne zajednice u Hrvatskom Zagorju*, Zbornik za narodni život i obićaje knj. 45, JAZU, Zagreb 1974.

² Grada u rukopisima Odbora za narodni život i obićaje Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu, sign. S.Z. i N.Z.

³ Iz te ćinjenice proizlazi mozaik proizvodnih oblika i odnosa, zatećen i poslije drugog svjetskog rata. V. B. Kidrić, *O nekim problemima naše industrijalizacije*, Privredni problemi FNRJ, Kultura, Beograd 1948.

i drugih sadržaja kulture u jednom presjeku historijskog toka, dokazuje ispravnost shvaćanja kulture, a time i tradicijske kulture, kao specifikuma seoskog društva, „kao dijela čovjekova svijeta” i kao proizvoda njegova „odnosa prema svijetu” koji ga okružuje.⁴

Proučavamo, dakle, živi i promjenjivi društveni sadržaj. Nastojeći da ne upadnemo u grješku uopćavanja tradicijske kulturne slike, nužno je istaći da u našem promatranju pokušavamo zahvatiti neke kulturno-tradicijske fenomene, oblike društvenog ponašanja i odnosa, kao rezultate jednog sazrelog kulturnog konteksta, kojeg na našem prostoru nalazimo u raznim razdobljima. Promatramo li veće razdoblje povijesnog zbivanja, tradicijski kulturni kontekst pokazuje varijacije karakterističnih ponašanja diktiranih uglavnom utjecajima proizvodno-ekonomskih odnosa. Logično je, stoga, da nije moguće na većem geografskom prostoru naći, u jednom vremenskom razdoblju, ujednačenu kulturnu sliku.

U poslijeratnom periodu društvenog i ekonomskog razvoja uneseno je u seoski društveni organizam niz novina, koje omogućuju analizu transformacija nekih karakteristika tradicijske kulture, kao i asimilacije seoskog stanovništva s građanskim. U toj novoj fazi kulturno-historijskih promjena karakteristične pokazatelje nalazimo, ne toliko u domeni materijalne kulture, koliko u proizvodnim odnosima i sferama socijalne kulture. Nekadanje razlike selo-grad intenzivno nestaju kroz posljednja desetljeća.⁵ Međutim, neki specifični tradicijski oblici društvene povezanosti i društvenog komuniciranja, tema su ovoga rada. Suvremenu situaciju uglavnom saznajemo iz terenskih istraživanja, i to za ovu priliku, iz dijela dinarskog područja: Dalmatinske Zagore i dijela Slavonije, gdje živi hrvatsko i srpsko stanovništvo, kao i s područja Hrvatskog Zagorja, a koja se mogu komparirati s iskustvima proučavanja i drugih predjela.

Na cijelom našem jugoslavenskom području seosko stanovništvo je bilo određene i kulturno različito od feudalno-velikaških, odnosno građansko-buržoaskih i kapitalističkih struktura. Faze mirovanja i kretanja seoskog stanovništva izmjenjivale su se stalno u historijskom procesu razvoja.⁶ Intenzivne društvene i ekonomske promjene su od polovine dvadesetog stoljeća još jednom rezultirale preseljavanjem stanovništva. Ova su pomjeranja, u kratkom vremenskom razdoblju od nekoliko decenija, imala karakter većih migracija, uglavnom iz južnih dinarskih u sjevernije predjele, i konstantnih mikromigracijskih strujanja iz udaljenijih u prometnicama bliže seoske sredine, kao i u prigradske i gradske lokacije.⁷ Današnje doba, upravo radi toga, pruža mogućnosti proučavanja društvene povezanosti tradicijskog stanovništva, kako u autohtonim seoskim sredinama, tako i u novim životnim uvje-

⁴ Dž. Sokolović, *Kultura između nužnosti i slobode*, Sociologija, 1, Beograd 1974, s. 46 i d.

⁵ S. Šušvar, *Između zaseoka i megalopolisa*, Biblioteka sociologije sela, 2, Zagreb 1973.

⁶ O. Blagojević, *Piva*, Priroda, istorija, etnografija, revolucija, P.O. Odjeljenja društvenih nauka, SANU, knj. 69, Beograd 1971, s. 377—443; J. Trifunovski, *Zapadna Makedonija*, Balcanica VIII, Srpska akademija nauka i umetnosti, Beograd 1977, s. 646—658, i d.

⁷ P. Marković, *Migracije i promene agrarne strukture*, Biblioteka sociologije sela, 4, Zagreb 1974, s. 18 i d.

tima prigradskih i gradskih sredina, u kojima prva generacija stanovnika doseljenih iz sela proživljava svoju društvenu afirmaciju u građanina.⁸ U tom sadanjem kompleksnom društvenom miljeu, uz (bar prema vani usvojene) manifestacije društvenog ponašanja, karakteristične za urbanu sredinu i nove socijalističke odnose, nalazimo i sačuvane mnogo starije oblike društvenih odnosa, reprezentante prošlih, u generalnom razvojnom procesu preživjelih, kulturnih faza.

Društvena povezanost važan je činilac društvenog života i razvoja svake društvene zajednice, a tradicijska povezanost je karakteristična i izražena kroz tradicijsko društveno komuniciranje. Utjecaji društveno-historijskog i kulturnog razvoja u širim razmjerima na međusobnu povezanost pripadnika određene tradicijske društveno-geografske sredine za nas su posebno interesantni, jer se rezultati — društveno ponašanje kompleksnog stanovništva — očituju u suvremenom, ne samo društvenom ponašanju već i u proizvodnim odnosima i efektima proizvodnje. Društvenim komuniciranjem tradicijska sredina obavlja niz važnih funkcija:

- iskazivanje javnog mnijenja i društvenu kontrolu;
- obavještavanje članova (sistemom usmene predaje) i edukaciju mladih generacija;
- unošenje i usvajanje novina iz razvijenijih i civiliziranih sredina — u isto vrijeme vrši se procjena adekvatnosti i eventualno prihvaćanje inovacija u odnosni tradicijski društveni organizam;
- održavanje kohezije stanovništva unutar seoske društvene zajednice i
- održavanje društvenih veza s iseljenim članovima.

Društveno komuniciranje u lokalnim društvenim razmjerima svojim osnovnim kulturno-tradicijskim karakteristikama može da uroni i u buduće razvojne strukture, zavisno o kompaktnosti tradicijskog stanovništva u određenom području. Oblici tog ponašanja mijenjaju se zavisno o intenzitetu utjecaja razvijenijih ekonomskih odnosa i drugog društvenog kvaliteta.

Poznato je da „proces modernizacije uvijek donosi simplifikaciju društvenih odnosa baziranih na srodstvu i rezultira raspadom plemenske organizacije i drugih tradicijskih cjelina, kao i prestanak funkcioniranja porodičnog autoriteta.⁹ Taj se proces odražava u funkcioniranju tradicijskog društvenog ponašanja, mijenja ga i utječe na psihološki profil tradicijskog čovjeka, rezultira promjenama strukture i funkcije tradicijske porodice i zajednica uopće.¹⁰ Tradicionalno mišljenje, kao svojina čovjeka koji je proizvod autohtone tradicijske sredine,¹¹ mijenja se unutar tih sredina zavisno o promjenama kojima

⁸ Transformacija seoskog čovjeka odigravala se u izvjesnom smislu i mnogo ranije, jer su mali gradovi, trgovišta, palanke rasli zahvaljujući useljavanju seoskog stanovništva.

⁹ P. Laslett, *Household and Family in the Past Time*, ed. P. Laslett and R. Wall, Cambridge 1972, s. 5.

¹⁰ Nuklearna porodica, prema Engelsu (*Porijeklo porodice, privatnog vlasništva i države*), produkt je individualizacije u procesu industrijalizacije, što je konstatirano i u procesu razvoja društva uopće (v. P. Laslett, bilj. 9, s. x i 1—89), a kod nas se doseže tek u našem stoljeću.

¹¹ D. Rihtman-Auguštin, *Tradicionalno mišljenje*, Sociologija, 1, Beograd 1974, s. 73—86.

podliježe sama patrijarhalna zajednica, ili intenzivnije ako je takva jedinka izvan svoga dotadanjeg autohtonog konteksta. Radi toga, u ovom kontekstu promatranja, osnovno je proučavanje ponašanja individue kao dijela patrijarhalne zajednice bilo kojeg profila. To znači, da metode proučavanja tradicijske povezanosti patrijarhalnih zajednica moraju biti usmjerene ne samo na kolektivne odnose unutar i među tim zajednicama, već naročito na odnose pojedinaca koji žive u društveno-geografskoj sredini iz koje su potekli i onih koji su iz tog životnog kruga izašli. Za komparativnu naučnu analizu potrebno je proučavanje i onog dijela mladog urbanog stanovništva koje je unazad jednu ili više decenija iz sela naselilo naše gradove. Proučavanje urbanih društvenih sredina i uočavanje tradicijskih elemenata pretpostavlja determiniranje teme istraživanja i atomiziranje sadržaja unutar same teme. Posebno pretpostavlja poznavanje situacije iz prošlosti, tradicijske kulturne slike. Zapitamo li se na koji način se danas očituje patrijarhalno, odnosno u kojim sferama društvenih odnosa se očituje tradicijsko ponašanje, doći ćemo do potrebe da promatranjem obuhvatimo, neposredno i posredno, i razne običaje koji će uz druge pokazatelje kompletirati cjelinu podataka o međusobnoj povezanosti pripadnika tradicijske kulturne sredine.

Komparativna analiza podataka o svakom pojedinom elementu unutar tematskog okvira, iz današnjeg sela i urbanih sfera, uz striktnu kontrolu istinitosti tih podataka i kontrolu objektivnosti vlastita istraživačeva stava prema toj građi iz života, jedino može dovesti do znanstvene istine. U prošlim, pa još uvijek ni u sadašnjim istraživanjima, nismo imuni od svjesnih ili nesvjesnih, ličnih predispozicija prema istraživanome kontekstu. Poteškoće u objektiviziranju naših pogleda proizlaze iz našeg vlastitog učešća u suvremenom životu, pa i naše slabije ili jače povezanosti s istraživanim medijem. Subjektivistički stav istraživača¹² dovodi do selektivnog izbora podataka za analizu, i u proučavanju socijalne kulture rezultira iskrivljenim rezultatom, neistinom idiličnom slikom društvenog odnosno porodičnog života. U takvim istraživanjima nema kontrole istinitosti podataka, ni anuliranja mimikrijske tendencije za idealiziranjem proučavanih odnosa. Stanovnik sela sam pokušava dati u iskazima onu sliku stanja, za koju pretpostavlja da je bar slična, ako ne ista, onoj društvenoj situaciji iz koje dolazi istraživač. Psihološki je to opravdana reakcija pripadnika sredine koja tendira da se izjednači s razvijenijim i „kulturnijim” sredinama grada, kojem je osnova u održanju samopoštovanja koje u prošlosti nije toliko dolazilo u pitanje. Ispitivanje i kontrola odgovora o sitnim detaljima u društvenim odnosima i ponašanju omogućuje da se znanstvenom analizom otkrije stvarnost i prodre kroz romantičarsku ljusku ljepote života. Pripadnik tradicijskih sredina u gradskoj sredini iz istog razloga nastoji se prvenstveno po vanjskim manifestacijama svog ponašanja poistovjetiti s okolinom. Slijedeći vanjski pokazatelj, koji se nastoji odmah ispuniti, je nabavka i korištenje materijala široke potrošnje — kućnog inventara i prevoznih sredstava, jer građanski način odijevanja uglavnom je već usvojen i prije dolaska u grad. Jedino pripadnici starije generacije i po dolasku u grad, da žive sa svojom djecom, zadržavaju svoju varijantu starinske nošnje. Dok

¹² Ista, isto.

etnologu nije veći problem ući u seoski dom, ispitivanje života novog stanovnika grada mnogo je delikatniji problem. Integritet porodičnog života u gradu mnogo je veći nego na selu u kojem je porodični život manje izoliran od okolnih istovjetnih zajednica i pristupačniji domaćem i stranom posjetiocu. Povezanost porodica na selu iskazuje se naročito u međususedskim odnosima. Stoga porodica kao patrijarhalna zajednica egzistira, kao refleksija odnosa u užoj društvenoj sredini, u svakom vremenu, pa i danas, kao promjenjivi organizam. Patrijarhalna snaga porodičnih odnosa uočljiva je ne samo u kumuliranju novčanih sredstava kod glave porodice nego prvenstveno u unutarnjoj povezanosti članova, manifestacijama ponašanja prema autoritetu u porodici i u slobodama pojedinih članova u zastupanju porodice prema selu i državnim upravnim i administrativnim tijelima. Prema tome u promatranju povezanosti patrijarhalnih ili, bolje rečeno, tradicionalnih zajednica treba poći od promatranja porodične unutarnje povezanosti i odnosa prema okolini (u selu i gradu), ali i proučavanja odnosa i manifestacija ponašanja članova porodice: međusobno, prema drugima u selu i van sela.

Istraživač mora uočavati i pozitivne i negativne manifestacije, koje su indikator promjena.

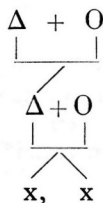
U posljednjih dvadesetak godina na našem prostoru nalazimo i patrijarhalnu, proširenu porodičnu zajednicu i razne transformacijske oblike seoske porodice, reducirane na minimum do staračkih članova.¹³ Razni oblici nuklearnih porodica s karakteristikama tradicijske povezanosti sa rodbinom koja je ostala na selu, prisutni su i u našim najvećim gradovima.¹⁴

Tradicionalna seoska porodica u našim uvjetima života djeluje, kod prihvatanja novih društvenih tekovina i nove ekonomije, kao konzervativna snaga i usporava intenzitet razvoja. To je jače izraženo u onim regijama u kojima još opći društveno-ekonomski razvoj nije dobio intenzivni zamah. Dok je u prethodnoj fazi društveno-historijskog razvoja porodica na selu, u unutarnjem svom životu i odnosu članova, bila adekvatna globalnoj društvenoj cjelini u kojoj je obitavala, u uvjetima socijalističkog razvoja interni način života i međusobnih odnosa naprama globalnom društvu počeo je sve više pokazivati karakteristike neujednačenosti. Interni život članova ostajao je duže na patrijarhalnim osnovama, dok se ponašanje članova porodice van porodičnih okvira počeo formirati u duhu jednakosti ličnosti i spolova. To je intenzivnije bivalo izraženo s mogućnosti kontaktiranja sa širom okolinom, seoskom i gradskom, i postao jedan od razloga za transformaciju porodičnih odnosa u demokratskijem i liberalnijem smislu. Raspored rada unutar tradicijske porodične zadruge u vrijeme pretežne tradicionalne (poljodjelske odnos-

¹³ Struktura porodice Pakračke regije tipičan je primjer širokog diapazona oblika i pokazatelj promjena porodičnog života pod utjecajem intenzivnog razvoja regije. V. Čulinić-Konstantinović, *Narodni život i običaji*, Monografija o Pakracu, Pakrac 1977.

¹⁴ P. Laslett — v. bilj. 9, — smatra da je „velika patrijarhalna porodica“ rezultat društveno-ekonomskih odnosa u „starom društvu“, „mala patrijarhalna porodica“ tipična za srednjovjekovni period, a „moderna demokratska porodica“ u industrijskoj revoluciji. Uz ovu podjelu treba primjetiti da od ove globalne klasifikacije u našim sredinama uočavamo druge dvije faze porodice, s tim da broj članova kao pokazatelj transformacione faze ne može biti sasvim relevantan.

no stočarske) privrede počeo se pod utjecajem kapitalističkih odnosa prenositi u novoj orijentaciji na članove te porodice i utjecati na transformaciju zadruga u zajednicu. Najveći broj takvih porodica našao se u poslijeratnom razdoblju, u kojima je po jedan član umjesto rada na polju, ili oko stoke, imao zaduženje da zanatom u kojem se usavršio pribavlja novčanu zaradu porodici. Još se uvijek zajednički raspolagalo novcem, i podvrgavalo zaključcima odraslih (uglavnom muških) članova. U isto vrijeme počinje se praktcirati povremeni odlazak na sezonski rad članova porodice slabijeg imovnog stanja. Poslijeratni nagli razvoj industrije u nas dobio je tako i prvu radnu snagu, koja je zadržala stare navike da se vraća u rodni kraj i zajednici donosi dio zarade, da prisustvuje obavezno svim porodičnim svetkovinama, da povremeno pomaže pri svim važnijim poslovima — sjetvi, žetvi, gradnji nove kuće. Odlazak u inostranstvo nije našem čovjeku, naviklom na kretanja, bio nemoguć, stoga smo i svjedoci brojne ekonomske migracije u kojoj, kao i krajem prošlog i početkom našeg stoljeća, doseže do Amerike i Australije. Pojedini članovi tradicijske porodice umjesto na povremeni rad u šume, kao drvosječe i dr., počinje odlaziti u grad kao nekvalificirana radna snaga, u industriju ili rudnike. Pri tom se, do najnovijih generacija, poštivalo pravilo pomaganja porodice u „starom kraju” dijelom zarade i obaveznim, bar jednogodišnjim, povratkom kući. Na taj način, u posljednje dvije decenije naročito, intenzivno se poboljšava standard života seoske porodice i nastavlja njena transformacija prema nuklearnoj porodici sličnoj građanskoj. Privatno vlasništvo pojedinih članova pojačava se, a novčano ulaganje u zajednički život smanjuje se na povremenu pomoć. Na cijelom našem području slika još nije ujednačena, ali je odraz načina materijalne proizvodnje. Međutim, podruštvljavanje funkcija porodice na selu, naprama situaciji u gradu, još je daleko od realizacije, pa to omogućava funkcioniranje porodičnih zajednica na tradicijski način i dokazuje da u društvenom razvoju u cjelini još nisu prevaziđeni odnosi iz prošlih faza.¹⁵ Porodica još uvijek postoji u svojoj odgojnoj, mnogo manje obrazovnoj, funkciji. Istraživanja su pokazala da moderna seoska porodica, navedenih krajeva, uglavnom ima binuklearnu strukturu, što znači da par roditelja živi u zajednici s bračnim parom svojih potomaka (sinom ili kćerkom) i njihovom djecom.

Dok stari vode brigu o domaćinstvu i tzv. tradicijskoj proizvodnji (zemlji, stoci), mlađi su zaposleni u selu ili gradu, vraćaju se kući svakodnevno ili tjedno, a djeca su na brizi starih roditelja. To ujedno znači da edukacija mlade

¹⁵ A. Milić, *Porodica i socijalistički način proizvodnje i reprodukcije društva*, Referat na kolokviju: „Porodica i socijalističko društvo“, Mlini 19—21. 12. 1974.

generacije počiva na tradicijskim osnovama odgojnih normi najstarije generacije, koja im prenosi tradicijske moralne i društvene norme ponašanja koje jedino zna. Unapređivanje standarda života i modernizacija domaćinstva ide ubrzanim tempom, jer je takva porodica još uvijek i proizvođačka jedinica u znatnom smislu, iako ograničena radnim sposobnostima starih, kojima mladi samo pomažu a ne i isključivo učestvuju u radu. Tim sistemom omogućeno je produženo funkcioniranje tradicijskih normi ponašanja, koje još uvijek nalazimo.

Manifestacije povezanosti, prisutne na istraživanom području, proizašle su iz tri osnove: rodbinsko-rodovske, lokalno-teritorijalne i u najmanjem opsegu izražaja — klasne.

Izražaji tradicijskih veza u današnjim seoskim okvirima baziraju se na čvrstini porodičnih veza i rodbinstvu (po krvi ili brakom). Istraživanje društveno-porodičnih veza na području Pakraca pokazalo je u prvom redu sposobnost brze adaptacije useljenog dinarskog stanovništva u taj kraj, intenzivne društvene kontakte sa starosjediocima i kao rezultat toga u drugoj generaciji sklapanje bračnih veza na širokom prostoru općine.¹⁶ Mozaik stanovništva, koji se kroz stoljeća obnavljao novim useljenicima, uslovio je prevazilaženje introvertiranosti koja je inače svojstvenija stanovništvu onih prostora u kojima nema intenzivnijeg doseljavanja. Istovjetnost karakterističnih elemenata tradicijske kulture, produženo djelovanje sistema kućnog odgoja mlade generacije, brojnost seoskog stanovništva u blizini malog urbanog središta čije stanovništvo je pretežno od prve generacije pripadnika nekadanjeg sela, omogućilo je produženje tradicijskog ponašanja koje je karakteristično i za mnoge seoske sredine u drugim predjelima, u kojima je započeo proces modernizacije života i transformacije tradicijske kulture. Manifestacije tradicijske povezanosti koje nalazimo na tim prostorima su dakle: među sobno pomažanje u radu, i to članova porodice koji su zaposleni izvan svog domaćinstva, kao i onih koji su zaposleni ili stalno žive izvan svog rodnog mjesta; briga za ostarjele članove od strane iseljenih mlađih članova porodice, kao i pomoć mlađih članova sela ostarjelima (obrada polja i dr.); pomoć u gradnji kuće kao obaveza suseljana, ali i članova šireg rodbinskog kruga, bez obzira da li žive u gradu ili drugom selu; zbrinjavanje mlađih koji dolaze na školovanje u grad kao moralna obaveza srodnika koji žive u gradu; pomoć pri zapošljavanju članova porodice, rodbine ili suseljana, izvan mjesta dotadanjeg života, kao moralna obaveza pripadnika nekadanjoj lokalno-teritorijalnoj cjelini; učešće u porodičnim svečanostima i obredima — moralna obaveza i druge i treće generacije ako je malodobna iselila u grad; posjećivanje i ispomaganje, tj. održavanje veza, iseljenih članova iste porodične cjeline kao i pripadnika iste teritorijalno-društvene grupe.

Ovih nekoliko karakteristika pokazalo se konstantnom praksom, koju smo uočili prilikom istraživanja seoskih sredina. Pokazuje se potreba za kon-

¹⁶ V. Čulinović-Konstantinović, *Društveno-porodične veze starosjedilaca i dinarskih useljenika Pakračke regije*, Balcanica VIII, Beograd 1977, s. 695—711.

stantnijim proučavanjem iseljenog stanovništva u gradove, jer su samo parcijalna uočavanja pokazala da se, u nemogućnosti odlaska staroj porodičnoj jezgri na selo, iseljeni članovi, npr. o porodičnim svečanostima, sakupljaju kod najstarijeg srodnika.

U okvir ovih veza jednako su uključeni članovi jedne porodice, srodnici po očevoj liniji, nešto manje po majčinoj, izuzimajući najbliže članove, a također i pripadnici rodbinskog kruga uključeni brakom. Budući da su isti tradicijski elementi održani stotinama godina, da su iste norme ponašanja — oslovljavanje roditelja sa „vi”, ustupanje mjesta starijem, odnos muških potomaka prema ženskim, pa i starijim, članovima porodice kao društveno važniji¹⁷ i danas prisutne ne samo u seoskim nego i u manjim građanskim sredinama, a da bi se ispitivanjem intimnog života porodice u gradu možda potvrdilo slično, očito je da su pojedine tradicijske norme sposobne da u najmodernijem kontekstu današnjeg života ostanu prisutne. Činjenica je, također, da je preduslov za njihovo duže održanje — koncentracija većeg broja pripadnika tradicijske sredine.

Adaptibilnost našeg čovjeka izražena je u mnogim situacijama i garancija je njegovog opstanka. Ona je lakša i češća u sferama javnog društvenog života, a u internim okvirima života porodice prevazilaženje starih odnosa sporo se i teško odvija. Koliko god je žena, po tradiciji, vezana uz dom, mlađe su generacije počele uspijevati da izađu iz tih okvira, zahvaljujući potrebi za boljim ekonomskim uvjetima života. Osim činjenice da raste zaposlenost žena u krajevima s intenzivnijim općim društveno-ekonomskim razvojem, u nekim sredinama koje još nisu time zahvaćene muškarac, zaposlen ali stacioniran u selu, uvidio je mogućnost prosperiteta odlaskom žene na privremeni rad u inostranstvo. Kroz period od 4—5 godina ženina zarada omogućava izgradnju novog doma i unapređivanje domaćinstva, a da se u isto vrijeme ne gubi socijalno i zdravstveno osiguranje koje muž ima za cijelu porodicu, da on ne gubi penzioni staž i da se odgoj djece odvija tradicijskim sistemom — brigom starih roditelja koji žive u zajednici.¹⁸

Svi navedeni elementi tradicijskog ponašanja urastaju u nove društvene strukture i nove uvjete života, i većina, karakterizirana kao *pomoć*, ima pozitivan karakter i podržava društvenu povezanost ljudi. Tendencija održavanja tih društvenih veza očituje se i u sklapanju brakova najmlađe generacije iseljenih sa članovima istog, starog, društvenog kruga, bilo sa djevojkama koje su još živjele u selu iz kojega su potekli i iselili bilo s onima s kojima su se posredstvom svojih suseljana u gradu našli, a čiji su roditelji još u selu.¹⁹ To je također jedan od načina na koji se produžuju veze sa selom i nastavlja tradicijska povezanost.

¹⁷ Takvo se ponašanje očituje u tome da žena — iako starija — nosi teret; mladom muškarcu ustupa mjesto; ne razgovara sa strancem ako je muž, svekar, djever ili stariji sin prisutan; ne raspolaže samostalno novcem; nema prava prodati ni svoju imovinu bez suglasnosti oca, muža, sveka, itd.

¹⁸ Terenska istraživanja autora u Bukovici, 1969. g.

¹⁹ Terenska istraživanja autora, 1972—1978, Matične knjige vjenčanih Župe i Mjesne zajednice Kijevo i Općine Pakrac.

Porodica, a po svemu i srodnički krug, pa u novim sredinama i krug doseljenih pripadnika jedne teritorijalno-društvene grupe,²⁰ manifestacijama društvenog ponašanja pokazuje težnju za održanjem porodičnih i društvenih veza. Učešće u svadbama i sahranjivanju umrlih također je moralna obaveza u kojoj dolazi do izražaja društvena pripadnost grupi. Na selu više nego u gradu (gdje još nije detaljno ispitivano) ispraćaj mrtvog člana društvene zajednice pitanje je moralne obaveze koju poštuju i pripadnici zavađenih porodica, koje tom prilikom često ponovo uspostavljaju društveni kontakt. Prisustvo takvom činu moralna je obaveza i novog građanina. Time se on također javno identificira kao pripadnik određene društvene grupe potekle iz iste tradicijske sredine, koja u novoj sredini počinje da funkcionira kao društvena zajednica. Za te članove, bar u prvoj generaciji, nastavljaju da vrede principi ponašanja po kojima je ispomoć članu takve zajednice osnovna.

Patrijarhalna je zajednica, po svemu, pojam prilagodljiva porodičnog i društvenog organizma, koji u naše vrijeme postaje pandam nekadanjoj plemenskoj zajednici. Stvara se na jednom lokalitetu, na kojem ne mora biti princip kohezije, iako je ponekad i prisutan, a osnova mu je porijeklo iz iste regionalno određene tradicijske sredine.

Pitamo se — što je razlog potrebi ljudskog povezivanja izvan autohtone sredine? Budući da su ispitivanja ovog medija još u početnoj fazi, pretpostaviti samo možemo da je u osnovi te potrebe nesigurnost tradicijskog čovjeka u novom životnom prostoru. Činjenica je da se iseljenici u svijetu grupiraju u naselja prema zemljama iz kojih su doselili.²¹ Iz ispitivanja matičnih knjiga doznaje se da pripadnici jednog sela ili manje regije kroz niz generacija odlaze u iste predjele Amerike, a sadašnja generacija ide na privremeni rad u iste industrijske centre Evrope.²² Ta ista nesigurnost prisutna je i kod doseljenika iz sela u grad. U tome leži razlog traženja bračnog druga iz iste kulturne sredine i istog mjesta ili kraja, kao i u potrebi za stalnim kontaktima s rodom na selu.

Taj osjećaj nesigurnosti pojedinca, koji je bez prijelazne faze ušao u sasvim drugačiji društveni i kulturni kontekst, proizlazi upravo iz gubitka društvenog miljea, nedostatka poznatih u svojoj svakodnevnoj okolini. U svom ranijem društvu pojedinac je naučio na međusobne odnose u kojima je stalno bio prisutan kolektivni tradicijski odnos, poznata okolina, kao i javno mnijenje kao stalni regulativ društvenog ponašanja. Sistem običajnih normi i autohtonog reguliranja društvenog ponašanja garancija su sigurnosti svakog člana tradicijske sredine, koji se u novim sredinama, bitno različitim od one

²⁰ U uvjetima života u gradu nerijetko i bivši stanovnici susjednih sela tvore jedan širi društveni krug i kao „zemljaci“ podržavaju društvene veze. To pogotovo vrijedi za iseljenike u inostranstvo.

²¹ U Americi je to izraženo u gradovima u kojima je veća koncentracija starijih useljenika, pa je i slijevanje novih iseljenika iz iste zemlje u te centre. Npr. u Chicagu postoji 13 kolonija iseljenika raznih naroda, a autorica je posjetila koloniju Grka. Svi oni imaju organizirane društvene kontakte, udruženja, priredbe s nacionalnim programima i sl.

²² Podaci iz „Stanja druša“ Župe Kijevo i „Status animarum“ raznih Župa u Hrv. Zagorju (Belec, Zlatar i dr.), Matične knjige opć. Vrgorac i Pakrac. Terenski podaci autora u selima oko Plitvičkih jezera.

iz koje je potekao, osjeća nezaštićen i sam. Rezultat tih shvaćanja je nastojanje da se u novim uvjetima pokuša rekonstruirati bar slična društvena atmosfera. Stoga se u prigradskim regijama pomalo oblikuju naselja u kojima pretežno stanuju doseljenici iz određenih regija.²³ Stvaraju se, kao što su se i ranije stvarala, neregistrirana i registrirana, društva: Ličana, Istrana, Senjana itd. u samom Zagrebu.

Na temelju gore iznesenih saznanja u istraživanjima pojedinih regija došlo je do izražaja nekoliko modela društvenog ponašanja suština kojih je društveno povezivanje i održavanje kohezije članova porodice koji više ne žive na istom prostoru. Proučavanja, vršena pojedinačno, od etnologa, uključivala su kompleksne etnološke metode bazirane na intenzivnom intervjuu s nizom kazivača u raznim selima. U izvjesnim vremenskim fazama terenski rad se ponavljao i, uz intenzivni razgovor o temi, saznanja su stjecana i u nevezanom razgovoru, tj. posredno. Terensko istraživanje kome je cilj saznanje situacije iz domene društvenih i porodičnih odnosa, znači zalaženje u intimu života ljudi na selu i zahtijeva apsolutno stjecanje povjerenja stanovnika sela i poštivanje ljudi koje se ispituje. Ispitivanje anketom samo djelomično može biti primjenjivo, jer se interni odnosi u životu porodice i društva nastoje uvijek prikazati s pozitivne strane. Svade među susjedima, neslaganja unutar članova porodice raznih bračnih jezgri i generacija mogu se samo konstatirati u intenzivnoj opservaciji, konstantno prisutnoj za vrijeme boravka u selu, u kojem se i istraživač mora pokušati adaptirati i prihvatiti norme ponašanja određene sredine.

Neophodna je dopuna podataka, kao i kontrola građe posebno o strukturi porodice, bračnim vezama, iseljavanju, i u strukturi kumovanja među porodicama, patri-odnosno matri-lokalnim vezama, koje pružaju, uz ostalo, najviše matične knjige.²⁴ Za društvenu povezanost, osim bračnih veza, povezanost članova i porodica kumovanjem, koje se u nekim krajevima održavalo kroz generacije istih porodica, važan je pokazatelj.

Korištenjem kompleksnih metoda istraživanja može se doći do cjelovite slike i korekcije istinitosti podataka, u čemu nam pomaže i iskustvo. Komparacijom današnje situacije s podacima iz rukopisnih arhiva i spoznajama iz drugih tradicijskih sredina uočavamo transformacijske procese u fenomenu društvenog povezivanja i kohezionoj snazi srodničke odnosno lokalno-teritorijalne društvene grupe.

Transformacija društva danas je dosegla nivo, na kojem već postavljamo pitanje — da li je pravilno u sagledavanju tradicijskih društvenih sadržaja, promjenjivih i onih koji uranjaju u našu sadašnjost, ograničiti sadržaj proučavanja predznakom „patrijarhalni”. Iz tog konteksta opasnost je da se izu-

²³ Tako se Ličani naseljavaju u novije vrijeme u Dubravu (Zgb), Kijevljani u Gra-nešinu (Zgb) i dio Kaštela (Split), Pakračani u dio predgrada Beograda i Zagreba. Ulice u dijelu Dubrave i Vrapča nose npr. imena sela iz kojih je doselilo njihovo stanovništvo, npr.: Semelječka ul. (po Semeljcima), Viškovačka (Viškovci), Piškorevačka (Piškorevci) i dr.

²⁴ Stanje duša, Anagrafi odnosno Status animarum za katoličko stanovništvo, te Domoynici za pravoslavno, od polovine našeg stoljeća nisu svugdje potpuno vođeni, pa se npr. za proučavanje strukture porodice ne mogu više uzeti kao vjerodostojni dokument, jer se svagdje ne unose iseljavanja i sl. popratni podaci, koji su u starije doba uredno unašani.

zmu sadržaji kojima „patrijarhalno” više nije glavna karakteristika, a ipak pripadaju u tradicijski kontekst. Ni tradicijska porodica nema više u osnovi patrijarhalnost, pa većinom nema više ni klasičnu tradicijsku kompleksnost funkcioniranja ni strukture, a da ipak moramo na nju obratiti pažnju, jer se još uvijek razlikuje od građanske. Nova tradicijska društvena zajednica upravo je u procesu formiranja, iako nije patrijarhalna, pa ni u klasičnom teritorijalnom i društvenom miljeu, već upravo suprotno — u gradskim sredinama, što je u stvari i uzrok njena stvaranja u novu društvenu zajednicu s tradicijskim karakteristikama, i što je razlog da je proučavamo. *Tradicijsko* bilo bi adekvatnije opredjeljenje, jer u svakoj fazi razvojnog procesa mogu biti drugačije strukture, ali prepoznatljivi po određenim tradicijskim komponentama.

U izvjesnim vremenskim fazama dolazi do sazrijevanja situacije za promjenu tradicijskog kvaliteta. Iskustvo iz istraživanja navedenih područja dozvoljava nam da za promjenu izvjesnog kvaliteta u životu seoske porodice definiramo period od cca 30 godina, to je vrijeme u kojem prosječno jedan domaćin vodi porodicu. Prelaskom brige za porodicu na mlađeg člana unose se i novine u život te porodice. Međutim, to je konstatirano samo za period od posljednjih stotinu godina, dok za prethodne starije periode to ne možemo uzeti za činjenicu, jer promjene tradicijskog profila ljudi odigravaju se zavisno o brzini i intenzitetu općih društveno-ekonomskih promjena. Međutim, u literaturi i rukopisnim zapisima etnografskog karaktera nalazimo poticanje na etnografski rad i strah da će etnografska građa nestati. Takav strah je bio prisutan u počecima organizacije sakupljačkog rada u prošlom stoljeću, početkom stoljeća i između dva rata, pa i u nama bližem poslijeratnom obnavljanju interesa za ispitivanje narodne kulture. Strahovanje je bilo neosnovano, jer jedan kulturni sadržaj ne može jednostavno nestati, on se može transformirati u nove oblike, koji će, iako teže shvatljivi za suvremenog promatrača, ipak biti u većem ili manjem opsegu, predmet proučavanja.

Pitajući se kakav je društveni organizam i sistem funkcioniranja patrijarhalne, odnosno tradicijske zajednice, danas ne možemo mimoći proučavanje nekadanjeg seoskog stanovništva u gradskim sredinama, i načina na koji ono zadržava svoju zajedničku autentičnost, oblike komuniciranja i pokazatelje procesa njihove adaptacije ne samo na novi društveni i kulturni sadržaj, već i na nove proizvodne odnose i samoupravni sistem. Proučavanje tradicijske povezanosti, dakle, važno je i za sagledavanje sadanjeg društvenog stanja, kao i projekciju napretka i društvenog razvoja u budućnosti. Očito da je društvena i porodična povezanost u doba naturalne privrede i u relativno jednolikom društvenom profilu bila nužnost koja je ljudima osiguravala opstanak. Danas, međutim, tradicijska povezanost ponovo daje ljudima sigurnost, i opstala je kao psihička potreba čovjeka u adaptaciji na novi društveni i kulturni sadržaj u kome prestaju vrijediti sistemi života na koje je bio navikao. To je poticaj, da proučavanju tradicijske povezanosti pridemo i multidisciplinarno, jer osim etnologa i metoda kojima on radi, u pristupu bi bilo nužno uporedo uključiti sociologe, psihologe i socijalne radnike, pa i pravnike, jer rezultati adaptacije tradicijskog čovjeka na nove uvjete života na selu ili u gradu reflektiraju se u mnogim sferama života društva uopće, pa i u proizvodnji.

VESNA ČULINOVIĆ-KONSTANTINOVIĆ

THE METHODS OF STUDYING TRADITIONAL CONNECTIONS OF
PATRIARCHAL COMMUNITIES

S u m m a r y

The author explains a need for investigation of specific traditional forms of social connections and social communications in rural as well as in urban areas. Besides of investigations of the changes in patriarchal units the author also points out a need for a greater attention paid for certain changes in behaviour of individuals, members of rural former coherent groups, in autochthonous as well as in a new city environment.

The problems of „patriarchal“ and „traditional“ are discussed. The methods of investigation of motifs and ways of the adaptation as well as of the process of transformation of members of rural environments to a new social category are pointed out. Correlations of the forms of internal family life and the general socio-economic state in just recently passed historical period are analysed. A need for use of the complex interdisciplinary work and importance of the investigation of an manifestations of rural peoples' social behaviour when they become a part of a city is emphasized. Studying of traditional connections and defining of traditional models of behaviour now in existence, may help in resolving of problems that exist in social interactions today.